

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ДОКТРИНИ «ГОРИЗОНТАЛЬНОГО ЕФЕКТУ» КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Алмаші І. М.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри менеджменту, підприємництва та торгівлі
Ужгородський торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
м. Ужгород, Україна*

Алмаші М. М.

*кандидат юридичних наук, заступник директора
Закарпатський інститут Міжрегіональної Академії
управління персоналом
м. Ужгород, Україна*

У сфері забезпечення та захисту прав людини надзвичайно важливе значення відіграє доктрина «горизонтального ефекту» Конституції, яка сприяє реалізації прав людини у відносинах з недержавними суб'єктами, тобто у так званих «горизонтальних відносинах». Як зазначає Савчин М.В. конституційне право визначає баланс публічних та індивідуальних інтересів, у зв'язку з чим існує необхідність забезпечення належних гарантій гідності та особистої свободи індивіда [1, с. 17].

Аналізуючи горизонтальну пряму дію конституційних норм, Верховний Суд України зазначив, природно, що система конституційних цінностей впливає і на приватне право, жодна норма будь-якої галузі приватного права не може суперечити їй і всі такі норми повинні тлумачитися відповідно до духу цієї системи конституційних цінностей.

Поняття доктрини «горизонтального ефекту» конституції було сформульоване у післявоєнній конституційній практиці Федерального Конституційного Суду ФРН, так звана «доктрина *Drittwirkung*». Зміст її полягає в тому, що конституційні права і свободи мають «випромінюючий ефект» на приватне право, що в свою чергу зобов'язує судів тлумачити його відповідно до конституційних прав і свобод. Про це вперше зазначив Конституційний Суд ФРН у справі *Lüth*, вказавши «що Основний Закон у своїй частині про основоположні права також створив об'єктивну систему цінностей, через яку саме і втілюється фундаментальна сила і валідність основоположних прав.

Ця система цінностей, що зосереджена на людській індивідуальності і гідності має застосовуватись як конституційна засада у всіх сферах права. Законодавство, урядування і правосуддя скеровуються нею і отримують від неї стимул» [2, с. 90, 166].

Аналіз судової практики свідчить про застосування судами іноземних держав досліджуваної доктрини. Так, Верховний суд Ізраїлю у справі Kibbutz Hatzor, наголошуючи на чинності конституційних принципів, охарактеризував їх як «нормативна парасолька, розкрита над всім законодавством», Федеральний Конституційний Суд Німеччини у справі Lueth Case висловився, що конституційні цінності складають «об'єктивну цінність для правової системи», Верховний Суд Нью-Йорка щодо застосування санкцій фінансового характеру наголосив, що «судовий аналіз виходить не з форми, у якій була здійснена державна влада, а незалежно від такої форми з визначення того, чи була вона фактично здійснена» [1, с. 17].

На думку Д.Терлецького «горизонтальний ефект» конституційних прав зумовлює особливий різновид зобов'язань держави, які часто визначають як «непрямий горизонтальний ефект» конституційних прав. Визначати, які суб'єкти соціальної взаємодії є адресатами конституційних прав має здійснюватися відповідно до змісту та обсягу певних конституційних прав [3, с. 14].

Окремі фахівці зазначають, що наукова доктрина розглядає права та свободи людини, закріплені в Конституції України, як безпосередньо діюче найвище право. Даний «горизонтальний ефект» Конституції пов'язаний з тим, що фундаментальні права і свободи людини потребують конкретизації в поточному законодавстві, а в окремих випадках і при здійсненні конституційної юрисдикції. Здійснюючи офіційне тлумачення Конституції України, Конституційний Суд України, виходячи з обов'язковості та пріоритету прав і свобод людини повинен забезпечити непорушність та верховенство прав і свобод людини і громадянина, чіткість та однозначність їх розуміння[4].

Проблематика забезпечення прав людини при здійсненні офіційного тлумачення Конституції України була проаналізована на Першому Конгресі Асоціації конституційного правосуддя країн регіонів Балтійського та Чорного морів. Суддями Конституційного Суду щодо горизонтального ефекту конституційних прав та прямої дії конституційних положень було зауважено на складності процесу захисту прав і свобод громадян шляхом офіційного тлумачення, оскільки можливості Конституційного Суду України у цій сфері певною мірою обмежені встановленими формами конституційного контролю, також підставами для звернення суб'єктів є неоднозначне застосування одних і тих самих положень Конституції України [5].

Доктрина «горизонтального ефекту» конституції була однією з підстав для Окремої думки судді Конституційного Суду України Василя Лемака стосовно Рішення Конституційного Суду України від 10 вересня 2025 року № 4-р(П)/2025 в якій зазначив, що під час тлумачення статті 57 Конституції України Суд не врахував, що людське право, гарантоване цим конституційним приписом, має горизонтальний ефект щодо суб'єктів, тобто у даному випадку йдеться про органи адвокатського самоврядування та адвокатів. Приписи права, які врегульовують ці відносини, повинні тлумачитися відповідно до духу конституційних цінностей, їхнього «проникаючого ефекту»[6].

Аналізуючи сутність і зміст принципів податкового законодавства О. Совгиря дійшла висновку, що внаслідок такої властивості Конституції право на повагу до гідності є водночас базовим аксіологічним параметром, що визначає сутність дій публічної влади, суб'єктів економічних і соціальних відносин та є основою для визначення обсягу потенційних обмежень реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина [7, с. 148]. У п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018, зазначено, що права і свободи людини впливають із людської гідності, що свобода (вільність) людини аргіогі є визначальною та пріоритетною для шанування державою загалом, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами [8].

Як зауважує Карнаух Б. сьогодні в країнах Європи предметом обговорення є тенденція конституціоналізації приватного права, яка полягає у все більшому впливі фундаментальних конституційних прав на визначення змісту інститутів приватного права. Норми деліктного, договірного права та права компаній інтерпретуються і застосовуються крізь призму концепції основоположних прав людини [9, с. 149–150].

Слід зауважити, що положення Конституції, якими гарантуються права і свободи людини, зобов'язують фізичну чи юридичну особу у приватних стосунках між ними з урахуванням двох моментів: 1) суть самого права чи свободи; 2) характер обов'язку, який накладається цим правом чи свободою.

Аналізуючи положення ч. 1 ст. 68 Основного Закону України, Верховний Суд України зазначив, що даний припис визначає обов'язок усіх і кожного неухильно додержуватися Конституції та законів України. Однак, дискусійною є можливість поширення даного правового положення та розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» на юридичних осіб. Також проблемним є ефективність механізмів забезпечення контролю, насамперед судового, за дотриманням прямої дії конституційних норм у приватних відносинах,

оскільки диспозитивність цивільних і господарських правовідносин забезпечує певну їх «закритість» [2, с. 90–92].

Отже, завдяки «горизонтальному ефекту» Конституції України здійснюється забезпечення прав людини у приватно-правовій сфері. Правові норми, якими врегульовуються основоположні права людини, наділені так званим «проникаючим ефектом» на всі інші норми права та правові інституту, в тому числі на приватне право, зобов'язуючи при цьому всіх суб'єктів права, в тому числі недержавних, до виконання певних обов'язків.

Література

1. Савчин М.В. Порівняльне конституційне право : навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

2. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика, Київ : ВАІТЕ, 2022. 604 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Monografua.pdf (дата звернення 01.05.2026)

3. Терлецький Д. Обмеження конституційних прав: теоретико-методологічні засади. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 3. С. 5–22.

4. Дяченко О.П., Ніколюк О.В., Мужайло В.Д. Орган конституційної юрисдикції в механізмі державних органів влади: до питання реалізації окремих функцій. *Електронне «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2020. № 5. <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.5.1>

5. Голова та судді Конституційного Суду України взяли участь в Першому Конгресі Асоціації конституційного правосуддя країн регіонів Балтійського та Чорного морів. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/golova-ta-suddi-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny-vzyaly-uchast-v-pershomu-kongresi-asociaciyi-0> (дата звернення 29.04.2026)

6. Окрема думка судді Конституційного Суду України Василя Лемака стосовно рішення Конституційного Суду України від 10 вересня 2025 року № 4-п(II)/ 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb04d710-25?find=1&text=%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BB+%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82> (дата звернення 28.04.2026)

7. Совгира О. Конституційна скарга як спосіб захисту конституційних прав та свобод осіб у податкових правовідносинах. *Право України*. 2018. № 12. С. 148–162.

8. Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-п/2018. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/st_3.pdf (дата звернення 01.05.2026).

9. Карнаух Б. Захист власності Європейським Судом з прав людини і горизонтальний ефект. *Право України*. 2021. № 5. С. 149–166. <https://doi.org/10.33498/louu-2021-05-149>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-639-6-2>

КОНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Бахчеджи Л. В.

*здобувачка ступеня магістра спеціальності «Міжнародне право»
Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Конституція України визначає суверенітет як основу держави. У ній закріплено, що Україна є незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою, а її територія є цілісною і недоторканою. В умовах збройної агресії, яка триває з 2014 року і особливо посилилася у 2022 році, значення конституційних механізмів зростає. Вони виконують не лише формальну юридичну роль, а й реально впливають на функціонування держави.

Конституція продовжує діяти навіть під час збройної агресії. Саме вона є основою для прийняття рішень органами влади в надзвичайних умовах. При цьому держава зобов'язана діяти відповідно до принципу верховенства права, забезпечуючи баланс між питаннями безпеки та дотриманням прав людини.

Одним із основних способів реагування на збройну агресію є введення воєнного стану. Це передбачено як Конституцією України, так і окремим законом. Рішення про його запровадження приймає Президент у разі загрози нападу або вже наявної агресії. Перед цим свої пропозиції подає Рада національної безпеки і оборони, а сам указ має затвердити Верховна Рада [2, ст. 2].

Воєнний стан – це особливий режим, за якого державні органи та військове командування отримують більше повноважень. Також у цей період можуть тимчасово обмежуватися деякі права і свободи громадян. Але важливо, що є чіткі межі: Конституція визначає права, які не можна обмежувати ні за яких умов (ст. 64 КУ). Тобто воєнний стан – це не відмова від Конституції, а її застосування в складних обставинах [1, ст. 64].